

چکیده

پوشش و حجاب پرتویی از آفرینش الهی است که فلسفه وجودی آن حفظ مقام و ساحت مادی و معنوی زن و مرد و زمینه ساز رشد و کمال آنها تا مراتب عالی انسانیت است. یکی از قوانین ربانی در شرایع الهی مسأله حجاب و پوشش بوده است و خالق بشر که بر تمامی اسرار و رموز آفرینش، عالم خبیر است، زیبایی، امنیت، رشد و تعالی انسان‌ها به خصوص زن را در پوشش و عفاف و حجاب دانسته است، آیات نورانی قرآن کریم این حکم الهی را به نحو مطلوب تبیین و سیره ی قرآنی معصومین(علیهم السلام) بویژه سیره معصومه کبری فاطمه زهرا (س) آنرا به بهترین شکل به منصف ظهور و اجراء در صحنه زندگی رسانده اند. در این مقاله، پوشش به عنوان یک خواسته فطری و عقلانی انسان مورد توجه قرار گرفته و بر همین اساس این حکم امضائی اسلام در شرایع و ادیان آسمانی قبل از اسلام نیز مورد جستجو و بیان، واقع گردیده و آنگاه معنای لغوی و اصطلاحی حجاب در قرآن کریم مشخص و آثار و برکات حجاب از جمله رشد و حفظ عفاف و حیا مورد توجه و نقش آن در پایداری نهاد مقدس خانواده بیان گردیده است و در پایان آثار زیانبار بی حجابی و بد حجابی ارائه شده است. از آنجا که این موضوع قرآنی نقش بارز و آشکاری در نهاد خانواده (از حیث آبادانی و رشد یا تخریب آن) دارد سعی شده همه این موضوعات با رویکرد به جایگاه نهاد خانواده از منظر قرآن ارائه گردد.

کلید واژگان:

حجاب و پوشش، حیا، جایگاه خانواده در قرآن و روایات

■ طرح یک سوال

اگر میل به پوشیدگی و حجاب ریشه در فطرت آدمی دارد پس چرا میلیون ها انسان در سراسر جهان نیم برهنه و بی حجاب هستند؟ پاسخ به این سوال جواب های متنوع و متعددی را می طلبد که به ترتیب به طرح آنها می پردازیم :

*ج ۱) میل به پوشیدگی ریشه در فطرت انسان دارد و تمایل به پوشش و حجاب کامل بازگشتی به فطرت اصیل انسانی است . قرآن کریم انسان را صاحب فطرتی می داند که نیاز های او و پاسخگوئی به آنها را بر اساس آن (فطرت) و در امر به پوشش و حجاب به عنوان یک امر و نیاز فطری و وجودی انسان آن را سبب ساز بر می شمرد

سلامت جسمی ، روحی و روانی و فکری و زمینه ساز پویائی و کمال انسانی قلمداد می کند کسانی که این فطرت الهی را در ساختار وجودی خود نادیده گرفته و به آن پشت پازده و به انکار آن پرداخته اند به سمت برهنگی و نیمه عریانی روی آورده و انحراف آنان ربطی به واقعیت دوجدان طبیعی و ساختمان فطری ایمان و اخلاقی بشر ندارد .

*ج ۲) غفلت از نیاز های فطری و یا تغییر دادن نحوه پاسخگوئی به آن نیاز ها ناشی از نا آگاهی و دوری از آموزش ها و هدایت های الهی است که موجب گردیده ناخواسته در مسیری بر خلاف فطرت الهی خود گام بردارند .

*ج ۳) دین زدائی و تبلیغات علیه دین و

وضع و جعل احکام دین از طرف شارع مقدس حضرت حق تبارک و تعالی منطبق با فطرت ، عقل و حکمت بوده و هر کدام از آنها از هدفمندی خاصی برای رشد و تعالی انسان برخوردار بوده اند حجاب و پوشش قرآنی یک حکم از مجموعه احکام واجب الاجراء الهی است که از اهداف ، آثار ، برکات و نقش آفرینی های خاصی برخوردار است و اگر حقیقت این حکم برای انسان ها روشن و آشکار گردد بعید است که فطرت های سالم و خداخواه تسلیم آن نشوند و آنها اطاعت ننمایند . قرآن کریم دین را فطری می داند یعنی دین بنیان کننده ی طبیعی ترین قوانین وجود بشری است و به عبارت دیگر دستورات اسلامی منطبق بر مسیر شکوفائی فطرت بشری است و با کمی دقت بر این دستورات و احکام فطری ، اهداف ، آثار و نتایج عقلانی و حکیمانه آنها نیز آشکار می گردد. بر همین اساس حجاب و پوشش اسلامی که یکی از اوامر انسان ساز الهی و یکی از احکام حیات بخش اسلام در زندگی طیبیه است و منطبق بر فطرت بشر و مبتنی بر نیاز ها و شرایط روانی او و زمینه ساز پویائی و کمال انسانی خواهد بود و اصولاً عمل به قوانین اسلام یک عمل اعتباری و قراردادی نیست بلکه عمل به قوانین اسلام یعنی پاسخگوئی به نیاز فطرت است .

جنس زن از دیدگاه اسلامی دارای شخصیت شایسته و موقعیتی الهی است که می تواند مدارج کمال را طی کرده و به مراتب عالی انسانیت راه یابد . دامن زن مدرسه انسان کمال جو است و جایگاه الهی و والای این گوهر آفرینش اقتضاء دارد که در قلعه مستحکم حجاب و پوشش قرار گیرد تا ارزش های او مصون و محفوظ بماند .

کوتز

فصلنامه فقهی

۳۳

از روسری بلند خود را می پوشانده اند .

(و قل للمومنات ...
لیضربن بخمرهن علی
جیوبهن) (نور-۳۱) از
اینکه زنان مومن به قرار

دادن روسری های خود بر گریبانها (سینه ها) امر شده اند معلوم می شود این نحوه پوشش متعارف بوده است (خُمُر) جمع خمار به معنای مقنعه است که پوششی برای سر زنان و دو طرف آن در جلوی سینه رها بوده است (مجمع البیان، ج ۷ و ۸، ص ۲۱۷) همچنین آیه ۵۹ سوره احزاب اشاره بر این موضوع دارد زنان در جاهلیت و صدر اسلام برای پوشاندن بدن خود از روپوش های بلند استفاده می نمودند .

اسلام عزیز با قوانین و احکام و حیانی اش به جنس زن احترام بخشید و او را به مقام واقعی اش رساند و برای حفاظت و حراست از او و ارزش های او حکم حجاب را امضاء و آن را به کمال رساند . زن مسلمان آن گاه که بپیکر خویش را در حصار امین حجاب قرار می دهد ارزشمندی و جایگاه رفیع خود را می یابد و احساس می کند .

■ حجاب در قرآن کریم :

حجاب در لغت به معنای پرده ، پوشش و حایل بین دو شیء است . زن محجوب ، زنی است که با پوششی مناسب خود را بطور پوشانده باشد ، مقصود از حجاب در اینجا پوشاندن بر طبق موازین شرع در برابر نا محرم است . ما در بررسی قرآنی حجاب ابتداء فلسفه حجاب ، اهمیت حجاب و آثار حجاب و نقش آن در نهاد خانواده و احکام حجاب خواهیم پرداخت :

ارزش های دینی که منطبق با فطرت است از یک سو و تمایلات نفسانی و شیطانی انسان و گرایش او به هوس رانی و تنوع طلبی بی حد و حصر و تلقین های رنگارنگ در قالب آموزش های اجتماعی از سوی دیگر موجب دوری انسان از فطرت و سقوط در برهنگی و عریانی و بی حجابی عصر حاضر شده است .

■ حجاب و پوشش حکم امضائی اسلام :

لباس پوشیدن و پوشش اندام ، شأنی از شئون انسانی و پدیده ای است که تقریباً به اندازه طول تاریخ بشر سابقه و به قدر پهنه ی جغرافیای امروزین زمین گسترش داشته و دارد و این موضوع رابطه مستقیمی با سلامت خانواده و تحکیم و استمرار او دارد . و اما پرداختن به این موضوع مستلزم نگرشی به تاریخ مستند حجاب و پوشش در ادیان الهی است . با بررسی متون دینی اعم از تورات ، انجیل و قرآن کریم و بررسی قوانین مدنی در جوامع قبل از اسلام مانند هند ، یونان و ایران که تابع ادیان الهی و متون مقدس بوده اند در خواهیم یافت که حجاب و پوشش زنان و مردان یک فضیلت اخلاقی و انسانی در تمدن های بشری به حساب می آمده و مردم خود را مُقید به آن می دانسته و انحراف از آن به نوعی بد اخلاقی و مقابله با ارزشها های تثبیت شده تمدن های بشری بوده که مواخذه و مجازات به همراه داشته است . قرآن کریم حجاب و پوشش را در خصوص اولین رسول الهی و خانواده او مطرح می سازد و حضرت آدم (ع) و همسر گرانقدر او (حضرت حوا) را دارای حجاب و پوشش مناسب دانسته که با امکانات زمانه مظاهر شرم و حیا و عفت را بخوبی پوشش داده و خود را با آن پوشش و حجاب محفوظ داشته اند . همچنین قرآن کریم در آیه ۳۱ نور تاریخ حجاب را در جزیره العرب قبل از تشریع حکم حجاب را مطرح ساخته که زنان عرب با استفاده

(و القواعد من النساء الاتی لا یرجون نکاحا ... و ان یتعففن خیر لهن)
(سوره نور- ۶۰)

■ فلسفه حجاب :

در سوره احزاب آیه ی ۵۹ آمده است :

■ آثار حجاب :

قرآن کریم در مجموعه آیات پنج اثر را از آثار بارز و ظاهر رعایت حجاب از سوی زنان و دختران می داند

رعایت عفت و حجاب ، مایه ی بهره مندی زنان از آموزش الهی می گردد.

یا ایها النبی قل لازواجک بناتک و نساء المومنین یدنین علیهن من جلابیبهن .. و کان الله غفورا رحیما
(سوره احزاب- ۵۹)

رعایت حجاب و پوشش برای زنان و دختران حتی زنان سالمند در جهت خیر و صلاح و سلامت آنهاست

و القواعد من النساء الاتی لا یرجون نکاحا ... و ان یتعففن خیر لهن
(سوره نور- ۶۰)

رعایت حجاب و پوشش مناسب ، راهی برای شناخته شدن زنان آزاده و با شخصیت است .

یا ایها النبی قل لازواجک بناتک و نساء المومنین .. ذلک ادنی ان یعرفن (الحزاب- ۵۹)

رعایت حجاب و پوشش مناسب زنان و دختران ، مایه ی حفظ طهارت و پاکی مردان و زنان است

و اذا سألتهمون متاعا فسلوهمن من وراء حجاب ذلکم اطهر لقلوبکم و قلوبهن (احزاب- ۵۳)

رعایت حجاب و پوشش زنان مایه ی مصونیت آنان از تعرض هوسرانان و سلامت یابی آنها می شود .

(یا ایها النبی قل لازواجک و بناتک و نساء المومنین یدنین علیهن من جلابیبهن ذلک ادنی ان یعرفن فلا یؤذین)

ای پیامبر به زنان و دختران بگو که فلسفه حجاب و پوشش کامل ، امنیت ، مصونیت و سلامت شما از آزار و اذیت دیگران است و موجب پاکی و عفت شما می شود و ای پیامبر تو موظف به آموزش و تعلیم کیفیت و کمیت حجاب و پوشش هستی و بایستی فرمان خدا را به آنان ابلاغ نمائی. آیات ۶ سوره نور ، ۵۳ و ۵۵ و ۵۹ سوره احزاب بر این مفاهیم دلالت دارند .

■ اهمیت حجاب :

قرآن کریم پوشش زن را نشانه عفت و پاکدامنی او دانسته و بر آن تأکید دارد .

و القواعد من النساء الاتی لا یرجون نکاحاً فلیس علیهن جناح ان یضعن ثیابهن غیر متبرجات بزینة...
(سوره نور- ۶۰)

همچنین قرآن رعایت حجاب از سوی زنان و دختران را نشانه پرهیزگار و تقوا پیشگی آنها می داند

لا جناح علیهن فی آبائهن و لا ابنا ئهن و لا ... و اتقین الله ان الله کان علی کل شیء شهیداً (احزاب- ۵۵)

در آیه ۶۰ سوره نور حجاب و پوشش حتی برای زنان سالخورده و بی رغبت به زناشوئی مایه ی خیر و صلاح شمرده شده است .

(یا ایها النبی قل لازواجک بناتک و نساء المومنین یدنین علیهن ... ادنی ان یعرفن قلایو ذین) (احزاب- ۵۹)

صاحب مجمع البیان در ذیل آیه نوشته است احتمالاً مقصود از (یعرفن) شناخته شدن به عفاف و پاکی است که در نتیجه، اهل هوس مزاحم آنان نشوند و مقصود از جلابیب روسری و مقنعه بوده که سر و صورت خود را با آن می پوشانند.

■ احکام حجاب :

در قرآن کریم پانزده حکم کلی پیرامون حجاب و پوشش و نحوه ی آن در موقعیت ها و در نزد اشخاص و حالات ارائه نموده است.

واجب نبودن حجاب برای سالخورده و نا امید از زناشوئی، در صورت اجتناب از خود آرائی و آرایش (نور- ۶۰)

حرمت آشکار ساختن زینت ها و محللهای آنها در بدن بر زنان و دختران (نور- ۳۱)

واجب نبودن پوشش صورت و دستها بر زنان (نور- ۳۱)

وجوب حجاب برای همسران و دختران پیامبر (ص) به عنوان الگوی زنان دیگر (احزاب- ۵۹)

وجوب پوشش زیور آلات و مواضع آن از سوی زنان مسلمان به هنگام رویارویی با زنان غیر مسلمان (نور- ۳۱)

واجب نبودن حجاب بر زنان برای شوهر، پدر، پدر شوهر، پسران و ... (نور- ۳۱)

عدم وجوب پوشش زیور آلات و مواضع آن بر زنان مومنه هنگام رویارویی با زنان مومنه دیگر (نور- ۳۱)

واجب نبودن پوشش زیور آلات و مواضع آن برای زنان به هنگام برخورد با غلامان مملوک خود (نور- ۳۱)

واجب نبودن پوشش زیور آلات و مواضع به هنگام مواجهه با خدمتگزاران بی رغبت به امور زناشوئی (نور- ۳۱)

واجب نبودن پوشش زیور آلات و مواضع آن بر زنان در رویارویی با کودکان غیر ممیز (نور- ۳۱)

اولویت رعایت حجاب بر زنان و دختران پیامبر (ص) (احزاب- ۵۹)

زنان مؤمنه موظف به پوشاندن سر و گلو و سینه خود از نگاه نامحرمان هستند (نور- ۳۱)

زنان مؤمنه موظف به پوشاندن پاهای و زینت های آن هستند (نور- ۳۱)

زنان مؤمنه موظف به رعایت پوشش و حفظ خود از نا محرم هستند (احزاب- ۵۹ و ۵۳)

واجب نبودن حجاب برای زنان مومنه در مواجهه با محارم خود (پدران، پسران، برادر، خواهر و زنان مومنه دیگر) (احزاب- ۵۵)

■ حجاب و پیوند با آن حیا :

برآیند تفسیری قرآن دلالت بر پیوستگی حجاب با حیاء مثبت دارد. از این رو این بخش از پژوهش به مفهوم حیا و حیا در قرآن و ضرورت حیا در بانوان پرداخته شده است.

■ مفهوم حیا

رعایت نخواهد کرد. زنان با حیا کسانی هستند که با پوشش کامل از نمایش دادن موی سر و زینت های خود شرم دارند.

معادل فارسی حیا، شرم و آزر است علامه مجلسی درباره حقیقت حیا می نویسد حیا است که موجب گرفتگی نفس از ارتکاب کار زشت می شود و باعث خود داری نفس از انجام کاری بر خلاف آداب، از ترس سرزنش می گردد.

■ نقش حجاب و پوشش مناسب در حفظ نهاد خانواده :

زن و مرد به عنوان دو رکن خانواده ، لباس هم و آبروی هم هستند و حجاب زن آسودگی فکر مرد و سلامت خانواده را به همراه دارد و این موضوع در آیات و روایات مورد تأکید قرار گرفته است .

حیا مانع از آن می شود که انسان هر چیزی را که از قلبش می گذرد بر زبان آورد، حیا برای هر انسانی نیکوست اما در بانوان نیکوتر و زیننده تر می باشد، لذا در روایاتی حیا به ده قسمت تقسیم شده است که نه قسمت آن ، از آن زنان و یک قسمت از آن مردان شمرده شده است.

*۱- آرامش روحی :

خانواده (زن و شوهر) در قرآن کریم آیاتی از آیات خدا و مایه آرامش روحی شمرده شده است .

چنان که خداوند فرموده است :

(وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ) (روم ۲۱)

و از نشانه های او این است که همسرانی از جنس خودتان برای شما آفرید تا در کنار آنان آرامش یابید، و در میانتان مودت و رحمت قرار داد در این امر نشانه هایی است برای گروهی که تفکر می کنند.

*۲- زینت بخشی یکدیگر :

(هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ)

■ حیا در قرآن

(فَجَاءَتْهُ إِحْدَاهُمَا تَمْسِيًا عَلَى اسْتِحْيَاءٍ قَالَتْ إِنَّ أَبِي يَدْعُوكَ) (قصص ۲۵)

ناگهان یکی از دو زن، به سراغ او آمد در حالی که با نهایت حیا گام بر می داشت گفت: پدرم از تو دعوت می کند...))

■ ضرورت حیا در بانوان

حیای زن همانند دژی است که زن به خودی خود در روابطش با مردان برای خویش در نظر می گیرد.

یکی از دلایل اصلی وجود حیا در انسان حفظ عفت و کنترل شهوت است، امام علی(ع) می فرماید: علت پاکدامنی حیاست.

حیا یکی از بهترین نیروهای کنترل کننده درونی است. پوشش و حیا دو مقوله جدایی نا پذیرند زیرا تا جلوه ای از حیا در زنی وجود نداشته باشد، پوشش را هم به طور کامل

(بقره ۱۸۷)

خوبی جایگاه و ارزش
والای خانواده و تشکیل
آن را تعیین می کند.

آنها لباس شما هستند ، و شما لباس آنها ؛
(هر دو زینت هم و سبب حفظ یکدیگرید).

نتایج حجاب در
استحکام و سلامت
بخشی خانواده :

لباس وسیله پوشش و حفاظت بدن است .
و به قول علامه طباطبایی در این آیه استعاره
بسی لطیف به کار برده شده است . زن برای
مرد و مرد برای زن به عنوان لباس و پوشش
می باشد که همدیگر را از آلودگی و فجور
محافظت می کند و نیز همانطوری که لباس
مایه زینت و زیبایی برای انسان است . زن و
مرد نیز مایه زینت و زیبایی برای یکدیگرند.

*۳- محبوبیت و عزت بخشی :

بدون شک جامعه ای از سلامت کامل
برخوردار است که خانواده به عنوان جزء کوچک
آن جامعه از سلامت و استحکام کامل و کافی
برخوردار باشد، از این رو، اگر خواهان سلامت و
تقویت بنیان جامعه هستیم، باید همه نیرو های
خود را در جهت استحکام و تقویت پیوند های
خانوادگی بسیج کنیم. در جامعه ای که برهنگی
بر آن حاکم است هر زن و مردی، همواره در
حال مقایسه است مقایسه ی آنچه دارد با آنچه
ندارد؛ و آنچه ریشه ی خانواده را می سوزاند این
است که این مقایسه آتش هوی و هوس را در
زن و شوهر و مخصوصاً در وجود شوهر دامن
می زند. زنی که بیست یا سی سال در کنار
شوهر خود زندگی کرده و با مشکلات زندگی
جنگیده و در غم و شادی او شریک بوده است،
پیداست که اندک اندک بهار چهره اش شگفتی
خود را از دست می دهد و روی در خزان
می گذارد.

نظام خانواده، نظام ارزشمند و محبوبی است
که در اسلام هیچ بنایی محبوب تر از او پایه
ریزی نشده است.

پیامبر اسلام می فرماید: ((در اسلام هیچ
نهادی محبوب تر و عزیز تر از تشکیل خانواده
در نظر خداوند بنا نشده است.

نظام خانواده از چنان جایگاه و مقام شایسته
در اسلام برخوردار است که حتی تأثیر روی
ثواب عبادت و بندگی می گذارد، تا جایی که
دو رکعت نماز کسانی که تشکیل خانواده داده
اند برتر از عبادت فرد مجردی است که شب و
روز نماز بخواند.

در چنین حالی که سخت محتاج عشق و
مهربانی و وفاداری همسر خویش است، ناگهان
زن جوان تری از راه می رسد و در کوچه و بازار
، اداره و مدرسه ، با پوشش نا مناسب خود ، به
همسر او فرصت مقایسه ای می دهد؛ و این
مقدمه ای می شود برای ویرانی اساس خانواده
و بر باد رفتن امید زنی که جوانی خود را نیز بر

امام باقر فرموده است: ((دو رکعت نماز مرد
متأهل افضل و بهتر از نماز مرد مجردی است
که شب را به عبادت بایستد و روز را با روزه
سپری کند.

این روایات و نیز روایاتی قریب به این
مضمون که در متون اسلامی، وارد شده به

آری با بی حجابی روابط آزاد و نامشروع جنسی جامعه را فرا می گیرد و به همان نسبت کانون خانواده ها سست شده و آمار ازدواج کاهش می یابد و ازدواج های گذشته هم به جدایی و طلاق منجر می شود. بنابراین وجود خانواده سالم و مستحکم در گرو گسترش فرهنگ حجاب خواهد بود.

پی نوشت :

- ۱- مکارم شیرازی- ناصر- تفسیر نمونه ج ۱۶ (جمعی از نویسندگان)- تهران- دارالکتب الاسلامیه- ۳۰ شعبان ۱۳۹۹ ه.ق (مصادف با ۱۳۵۸ ه.ش)- ص ۲۲
- ۲- احمدی- علی اصغر- فطرت بنیان روان شناسی اسلامی- تهران- انتشارات امیر کبیر ۱۳۶۲
- ۳- همان
- ۴- فلسفی- محمد تقی- گفتار فلسفی کودک از نظر و رات و تربیت (مجموعه ای از سخنرانی دانشمند معزز آقای فلسفی)- تهران- هیات نشر معارف اسلامی ۱۳۸۱ ه.ق ص ۲۹
- ۵- استاد ملک- فاطمه- حجاب و کشف حجاب در ایران- تهران- عطایی ۱۳۶۷ ص ۱۵-۱۳
- ۶- همان
- ۷- حداد عادل- غلامعلی- فرهنگ برهنگی و برهنگی فرهنگی- تهران- سروش ۱۳۶۳ ه.ش ص ۵۲
- ۸- حر عاملی- محمد بن الحسن- وسائل الشیعه ج ۱۴ بیروت- دارالاحیاء التراث العربی ۱۴۰۳ ه.ق - ۱۳۹ و ۱۳۸
- ۹- ضیاء پور- جلیل- پوشاک زنان ایران از کهن ترین زمان- تهران- انتشارات وزارت فرهنگ و هنر ۱۳۴۷ ه. ش ص ۱۶۵
- ۱۰- شرتوتوی- سعید- اقرب الموارد فی فصیح العربیه والشوارب- تهران- دارالاسوه للطباعة والنشر ۱۳۷۴
- ۱۱- مجلسی- محمد باقر- مرآت المعقول، ج ۸ ص ۱۸۷
- ۱۲- محمد ری شهری، محمد- میزان الحکمه، ترجمه حمیدرضا شیخی- قم- دارالحدیث، ۱۳۷۷ ج ۲ ص ۱۳۶
- ۱۳- همان
- ۱۴- وشنوه ای- قوام الدین- حجاب در اسلام- ترجمه و اضافات از احمد محسنی گرگانی- قم- بی نا ۱۳۵۲ ص ۱۴
- ۱۵- اشتهازدی- محمد- پوشش زن در اسلام- قم- انتشارات ناصر، بی نا ص ۷۰
- ۱۶- مکارم شیرازی- ناصر- تفسیر نمونه- تهران دارالکتب الاسلامیه ۱۳۷۲ ه.ش
- ۱۷- طباطبایی- محمد حسین- تفسیر المیزان- ج ۴ قم- مؤسسه نشر اسلامی ۱۴۰۲ ه.ق
- ۱۸- صدوق، محمد بن علی، الهدایه- چاپ اول- قم ناشر مؤسسه امام هادی (ع) ۱۳۱۸ ه.ق ص ۲۵۷
- ۱۹- حر عاملی- محمد بن حسین- وسائل الشیعه ج ۱۴- چاپ دوم - قم آل البیت ۱۴۱۴ ه.ق ص ۷